

ПОНИМАНИЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ В ТРУДАХ КРИМИНАЛИСТОВ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ВРЕМЕНИ

Пономаренко Ю. А.

В статье анализируются основные подходы к определению уголовно-правовой политики, сформированные в советской и постсоветской (украинской и российской) уголовно-правовой науке.

Ключевые слова: пенализация преступлений, уголовно-правовая политика, история науки уголовного права.

UNDERSTANDING OF CRIMINAL POLICY IN WORKS OF SOVIET AND POST-SOVIET CRIMINALISTS

Ponomarenko Yu. A.

In this article the main approaches defining of criminal policy formulated in soviet and post-soviet (Ukrainian and Russian) criminal law sciences analyzed.

Key words: penalization of crimes, criminal policy, history of criminal law science.

Надійшла до редакції 09.02.2011 р.

УДК 343. 28/. 29

О. В. Євдокімова,

канд. юрид. наук

Національний університет

«Юридична академія України

імені Ярослава Мудрого», м. Харків

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА ІНСТИТУТУ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Стаття присвячена проблемі визначення інституту призначення покарання. Розглянуто ознаки даного нормоутворення, його структуру, визначені норми, що його утворюють. Проведено відмежування призначення покарання від суміжних кримінально-правових понять, таких як «заміна покарання» і «застосування покарання».

Ключові слова: призначення покарання, заміна покарання, застосування покарання.

Покарання є однією з основних форм реалізації кримінальної відповідальності. При його призначенні підводиться підсумок усієї діяльності правоохоронних і судових органів. Саме тому питання застосуван-

ня покарання займають одне із центральних місць у науці кримінального права й у правозастосовній практиці.

Науковій розробці цієї проблеми присвятили свої праці багато вчених, серед яких: Л. В. Баг-

рій-Шахматов, М. І. Бажанов, Є. В. Благов, І. М. Гальперін, І. І. Горелік, Д. С. Дядькін, В. К. Дуюнов, Г. А. Крігер, Л. Л. Кругліков, В. Т. Маляренко, В. І. Тютюгін, М. Д. Шаргородский та ін.

Але, незважаючи на значну чисельність робіт, присвячених даній темі, окремі питання призначення покарання, як і раніше, залишаються дискусійними, недостатньо вивченими, у зв'язку з чим вони потребують подальшого уточнення й розвитку. Так, у кримінально-правовій доктрині й досі бракує одностайного погляду на поняття і структуру інституту призначення покарання. Більшість науковців обмежується лише дослідженнями окремих аспектів даного нормоутворення, наприклад, принципів, загальних засад і спеціальних правил призначення покарання, залишаючи без належної уваги поняття «інститут призначення покарання». Брак чіткої уяви про те, що собою становить зазначений інститут, яка його структура, у свою чергу, може стати причиною неправильного тлумачення положень кримінального закону й помилок у практиці його застосування. Формування відповіді на деякі питання шляхом опрацювання дефініції даного інституту, встановлення норм, що його утворюють, а також виявлення відмінностей призначення покарання від інших понять

та інститутів кримінального права як раз і становить мету даної статті.

Досить часто приписи кримінального закону щодо призначення покарання розглядаються як кримінально-правовий інститут, що закріплює вимоги до розмірів і строків покарань, і регламентує правила обрання судом конкретної міри покарання особі, визнаній винною у вчиненні злочину [10, с. 214].

Як бачимо, в наведеному визначенні основний акцент зроблено на тому, що основна функція даного інституту спрямована на врегулювання судової діяльності з визначення міри покарання. У той же час зазначимо, що вибір виду й розміру покарання може здійснюватися не тільки при його призначенні, а й при його заміні судом. Проте зробити висновок, у чому полягає відмінність між цими поняттями, тільки на підставі цього тлумачення, не вбачається можливим, оскільки воно не містить суттєвих ознак, що надають можливості провести відмежування інституту призначення покарання від інших понять і нормоутворень кримінального права, що регламентують обрання міри покарання.

Більш розгорнуте трактування розглядуваного поняття пропонують А. А. Музика і О. П. Горох: вони тлумачать його

як сукупність норм, які забезпечують обрання судом на підставі положень кримінального закону й порядку, передбаченому КПК України, виду й міри покарання, що визначається з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину й обставин, що його пом'якшують або обтяжують, яке є необхідним і достатнім для виправлення особи й запобігання вчиненого нею злочинів. До елементів даного інституту ці правники відносять норми, що регулюють загальні засади і спеціальні правила призначення покарання. [5, с. 174-183].

Як вбачається, при такому розумінні інституту призначення покарання більш повно розкриваються його суттєві ознаки, однак не зовсім точно відбиваються особливості його структури. Варто підкреслити, що чимало фахівців схильні визнавати обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, одним з відносно самостійних кримінально-правових інститутів поряд із загальними засадами і спеціальними правилами призначення покарання. Але ж за такого погляду на структуру цього інституту унеможлиблюється їх розгляд під таким кутом зору.

Р.Н. Хамітов призначення покарання у значенні кримінально-правового інституту тлумачить як структурно об'єднану сукупність близьких за змістом і

соціальною спрямованістю правових норм, що впорядковують підстави, межі й порядок призначення покарання, які реалізуються в рамках принципів останнього. На думку вченого, цей інститут включає в себе не тільки норми, закріплені в розділі 10 КК Російської Федерації (далі – КК РФ) («Призначення покарання»), а й ті, що передбачені в окремих статтях розділів 9 КК РФ («Поняття та мета покарання, види покарання»), 12 КК РФ («Звільнення від покарання») і 14 КК РФ («Особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх») [12, с. 6].

Не розкриваючи ознак інституту призначення покарання, Р. С. Бурганов зазначає, що він складається з 2-х субінститутів, що охоплюють (а) загальні засади призначення покарання і (б) спеціальні правила його призначення. Перший щодо другого має загальне значення, тому що закріплює положення, що поширюються на всі випадки призначення покарання незалежно від особливостей окремих видів злочинів. [1, с. 14-19].

Незважаючи на те, що наведенні дефініції акцентують увагу на основних ознаках інституту призначення покарання, останні все одно потребують деякого уточнення, оскільки не дають повного уявлення про досліджуване нормоутворення.

Згідно із загальнотеоретичними положеннями правовий інститут – це відносно відокремлена група юридичних норм, що регулюють суспільні відносини конкретного виду [4, с. 432]. Серед видів таких нормоутворень прийнято виділяти простий і складний (комплексний) інститути. Перший розуміється як порівняно невелика сукупність якісно однорідних правових норм, що регламентують певний вид суспільних відносин у межах однієї галузі права. Як правило, він невеликий і не містить у собі ніяких інших структурних утворень. Другий, навпаки, є відносно великим, оскільки до його складу входять більш дрібні структурні утворення – субінститути. Як інститут, так і субінститути функціонують на підставі однакових правових принципів, мають загальні положення, що свідчить про юридичну однорідність норм, що їх утворюють.

Що ж стосується кримінального права, то його інститути, що регулюють проблеми покарання, виділяють такі, як: (а) загальні засади призначення покарання, (б) призначення покарання за сукупністю злочинів і вироків, (в) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, (г) обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, тощо. Їх аналіз покажує, що це порівняно невеликі,

компактні групи кримінально-правових норм, що відзначаються досить вузькою предметною і функціональною спрямованістю. При цьому ці інститути орієнтовані на впорядкування суспільних відносин одного конкретного виду – відносин у сфері призначення покарання. Дані об'єднання норм ґрунтуються на однакових принципах, що, у свою чергу, теж говорить про їх якісну однорідність. Виходячи зі спільності їх предмета правового регулювання можна зробити висновок, що разом вони як раз і утворюють інститут призначення покарання.

Особливістю інституту призначення покарання є його ієрархічність, оскільки в ньому простежується декілька рівнів внутрішньої організації. Найнижчу сходинку в ньому займають окремі кримінально-правові норми, а на більш високому рівні розташовані їх об'єднання – субінститути. Даний інститут – це не просто сукупність кримінально-правових норм, а цілісна система приписів, що регламентують певну сферу кримінально-правових відносин. Як і будь-якій системі, йому притаманні такі властивості, як однорідність, ієрархічність, узгодженість, єдність, взаємозв'язок, відносна самостійність елементів, що до нього входять (норм, субінститутів) [9, с. 231].

Як показує аналіз положень кримінального закону, в Загальній частині КК міститься низка статей, у яких ідеться про покарання. Прикладом можуть бути: ст. 50 КК, що закріплює поняття покарання; статті 53 – 64 КК, в яких визначено підстави й порядок призначення окремих видів покарання; статті 65 – 72 КК, які містять правила визначення виду й розміру покарання за вчинений злочин, статті 82 і 83 КК, що регулюють заміну покарання та ін. Але чи всі ці кримінально-правові положення можуть бути віднесені до інституту призначення покарання?

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 324 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) одним з питань, яке вирішує суд при постановленні вироку, є питання про те, яка саме міра покарання повинна бути призначена підсудному. У ч. 4 ст. 335 КПК говориться, що вона має бути визначена таким чином, щоб при виконанні вироку не виникло жодних сумнівів щодо виду й розміру покарання, призначеного судом. Звідси можна зробити висновок, що суд обирає саме таку міру покарання, під якою слід розуміти конкретний розмір або строк виду (-ів) покарання, що визначаються винному за вчинення злочину. Ось чому тільки положення КК, регулюючі питання обрання чітко визна-

ченої міри покарання, можуть бути віднесені до інституту призначення покарання. У зв'язку із цим, приміром, положення ч. 1 ст. 50 КК, що закріплюють дефініцію покарання, не можуть належати до складу розглядуваного інституту.

Щоб окреслити коло норм, які охоплює інститут призначення покарання, потрібно звернутися до понятійно-термінологічного аналізу, який надасть можливість встановити, як співвідносяться між собою поняття «призначення покарання», «заміна покарання» і «застосування покарання», чи є вони тотожними, чи різняться за своїм змістом.

У кримінально-правовій доктрині категорії «призначення покарання» і «застосування покарання» використовуються переважно як рівнозначні. Проте деякі вчені дотримуються точки зору, що це різні за змістом і обсягом поняття. Так, Т. В. Непомняща пропонує їх розмежовувати, тому що призначення поряд з його виконанням становить зміст застосування покарання, де призначення покарання виступає першим етапом застосування останнього [6, с. 12, 13].

Низка науковців схильна ототожнюють всі три поняття – «призначення», «заміна» й «застосування покарання». Так, Д. С. Дядькін під призначенням розуміє обрання й закріплення міри пока-

рання в обвинувальному вирокі суду, а також її визначення в порядку здійснення амністії, помилування або заміни невідбутої його частини більш м'яким [3, с. 24-31].

Але з такою пропозицією важко погодитись. Аналіз нормативно-правового матеріалу переконливо свідчить, що досліджувані категорії не є рівнозначними. Так, призначення покарання є виключно прерогативою суду. Це прямо зазначено в ст. 50 КК: покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду. Підтвердженням цьому є і ст. 65 КК, яка закріплює загальні засади цієї процедури: у її ч. 1 прямо вказується, що саме суд і тільки він призначає покарання.

Що ж до зовнішньої форми вираження, то приміром, за статтями 324, 334 і 335 КПК України призначене покарання знаходить своє закріплення в обвинувальному вирокі суду. Як бачимо, і кримінально-процесуальне законодавство пов'язує призначення покарання виключно з діяльністю суду.

Під поняттям «заміна покарання» в КК розуміється застосування до засудженого іншого виду покарання замість раніше призначеного судом. При цьому така заміна є повноваженням не тільки суду, а й інших державних органів. Згідно зі ст. 87 КК замінити раніше призначене по-

карання, крім суду може також і Президент України шляхом видання указу про помилування. Правовою підставою для його заміни можуть виступати не тільки положення КК, а й інші нормативно-правові акти, зокрема, акт про помилування, яким, відповідно до ч. 2 ст. 87 КК останнім може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років[8].

Таким чином, заміна покарання відрізняється від його призначення за (а) моментом здійснення, (б) підставами, (в) цілями, (г) суб'єктами і (д) процесуальною формою.

Заміна покарання відбувається лише після того, як в обвинувальному вирокі знайде своє закріплення призначена судом його міра. Отже, призначене покарання виступає передумовою для подальшої його заміни [2, с. 14-19]. Рішення про заміну покарання ґрунтується переважно на даних, які характеризують засудженого та його постзлочинну поведінку (стан здоров'я, сумлінне ставлення до праці, дотримання режиму відбування покарання тощо.). Іншими словами, воно базується на обставинах, що свідчать про недоцільність або неможливість відбування або подальшого відбування ви-

ним призначеного покарання (ч. 2 ст. 82 КК) [7, с. 32-54].

У той же час при призначенні покарання суд керується в першу чергу тяжкістю вчиненого і даними, які визначають особливості особистості винного до, в момент і після вчинення злочину. Норми про заміну покарання виступають правовими засобами стимулювання у засуджених позитивної постзлочинної поведінки. Норми про призначення покарання, у свою чергу, покликані забезпечити обрання оптимальної міри останнього з точки зору її відповідності тяжкості вчиненого злочину і особи винного, а також забезпечення досягнення цілей, що стоять перед кримінальним покаранням (ч. 2 ст. 65 КК).

На відміну від призначення покарання, яке здійснюється виключно судом, повноваження щодо його заміни належать більш широкому колу суб'єктів. Що ж стосується самого рішення про його заміну, воно може бути закріплено в обвинувальному вирокі суду (ч. 1 ст. 58; ч. 1 ст. 62 КК, в постанові (ухвалі) суду (ч. 4 ст. 53 КК, ст. 407 КПК), в указі Президента України про помилування (ст. 87 КК). Призначене ж покарання фіксується виключно в обвинувальному вирокі суду (ст. 327 КПК).

Спираючись на наведені міркування, можемо підсумувати, що положення статей 65 – 72 КК

і приписи про заміну покарання, закріплені в ч. 4 ст. 53, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, статтях 82 і 87 КК, не можна визнати тотожними, бо вони регулюють різні кримінально-правові відносини, що виникають на різних етапах реалізації кримінальної відповідальності. У зв'язку із цим останні не є структурним елементом інституту призначення покарання.

Як показує аналіз положень Загальної частини КК, законодавець поряд з такими поняттями, як «призначення покарання» і «заміна покарання», досить часто використовує конструкцію – «застосування покарання». При цьому, незважаючи на те, що вона дуже часто зустрічається в КК, закон не розкриває змісту даного виразу. Семантичне значення слова «застосувати» означає «використовувати, здійснити що-небудь на практиці» [11, с. 613]. З урахуванням того, що закон говорить, наприклад, про застосування давності (ч. 4 ст. 49 КК), про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 93 КК), про застосування заходів виховного характеру (ст. 105 КК) тощо, можна стверджувати, що поняття «застосувати» кримінальний закон не наповнює якимось особливим, спеціальним змістом, що відрізняється від його семантичного значення – використати що-небудь на практиці. Тому,

видається, що під виразом «суд застосовує покарання» слід мати на увазі фактичне використання судом для здійснення цілей, що стоять перед кримінальним законом, такого різновиду заходів державного примусу, як покарання. Але згідно з положеннями Загальної частини КК останнє покарання може бути або призначене судом, або визначене в порядку заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким. У зв'язку із цим погляд на категорію «застосування покарання» як на поняття більш широке, ніж «призначення покарання» або «заміна покарання», слід визнати цілком обґрунтованим.

Також треба зазначити, що покарання використовується на стадії не тільки його призначення, а й виконання. Ось чому «призначення», «заміна» і «виконання покарання» – треба вживати самостійними, нетотожними поняттями, які разом утворюють зміст більш об'ємного поняття – «застосування покарання».

Підводячи підсумок наведеному, пропонуємо авторську дефініцію конструкції «інститут призначення покарання»: це внутрішньогалузеве, комплексне утворення, яке становить собою систему взаємопов'язаних, якісно однорідних кримінально-правових субінститутів, що передбачають передумови, підстави, межі й порядок обрання судом конкретної міри покарання особі, визнаній винною у вчиненні злочину, з наступним закріпленням такого рішення в обвинувальному вирокі.

Норми досліджуваного інституту зосереджені передусім у статтях 65 – 72, 98 – 103 КК, що безпосередньо закріплюють правила призначення покарання. Деякі його норми зафіксовані в інших статтях Загальної частини КК, що регулюють інші аспекти кримінальної відповідальності (наприклад, у частинах 2 і 3 ст. 4, ст. 5, ст. 9, ч. 2 ст. 20, ч. 3 ст. 43 КК, ч. 4 ст. 49, ст. 77, ч. 3 ст. 78, ч. 6 ст. 79, ч. 4 ст. 81, ч. 6 ст. 82, ч. 6 ст. 83 КК).

Список літератури: 1. Бурганов В. С. Влияние принципов назначения наказания на формирование, закрепление в законе и применение общих начал назначения наказания / В. С. Бурганов // Вест. ТИСБИ. – 2006. – № 3. – С. 14 – 19. 2. Герасименко В. П. Заміна покарання більш м'яким при його відбутті за кримінальним правом України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. П. Герасименко. – Х., 2007. – 20 с. 3. Дядькин Д. С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход: моногр. / Д. С. Дядькин – СПб: Юрид. центр Пресс, 2006. – 510 с. 4. Загальна теорія держави і права: підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с. 5. Музика А. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика / А. Музика, О. Горох // Право України. – 2011. – № 9. – С. 174–183. 6. Непомнящая Т. В. Назначение уголовного наказания: теория, практика, перспективы: моногр. / Т. В. Непомнящая – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2006. – 781 с. 7. Нурмиев М. М. Заменяющие наказания по российскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. М. Нурмиев. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2005. – 198 с. 8. Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України

від 16.09.2010 р., № 902/2010 // Уряд. кур'єр. – 2010. – № 174. – С. 1-2. **9.** Общая теория государства и права: акад. курс в 2-х т. – Т. 2: Теория права / под ред. М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – 656 с. **10.** Словарь по уголовному праву / отв. ред. А. В. Наумов – М.: БЕК, 1997. – 702 с. **11.** Современный толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб: Норинт, 2002. – 960 с. **12.** *Хамитов Р. Н.* Специальные правила назначения наказания за единичное преступление по российскому уголовному праву: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Р. Н. Хамитов. – Казань, 2001. – 19 с.

ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА ИНСТИТУТА НАЗНАЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ Евдокимова Е.В.

Статья посвящена проблеме определения института назначения наказания. Рассмотрены признаки данного института, его структура, определен круг образующих его норм. Указано отличие назначения наказания от таких смежных уголовно-правовых понятий, как «замена наказания» и «применение наказания».

Ключевые слова: назначение наказания, замена наказания, применение наказания.

THE NOTION AND STRUCTURE OF SENTENCING Yevdokimova Ye.V.

The article deals with the problem of defining sentencing as an institute. The characteristics of this formation, its structure, scope of norms have been determined. The distinction between sentencing and other related notions of criminal law, such as substitution of punishment and application of punishment, has been drawn.

Key words: sentencing, substitution of punishment, application of punishment.

Надійшла до редакції 17.11. 2011 р.

УДК 343.541

Л.В. Дорош,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого», м. Харків

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Стаття присвячена актуальній проблемі удосконалення кримінального законодавства України про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Висвітлюється авторське бачення цієї проблеми, пропонуються можливі шляхи і способи її вирішення.

Ключові слова: статева свобода, статева недоторканість, статева зрілість.